

Amerikan Board Arşivi'ne Göre Misyonerlerin Adana, Antep ve Maraş'ta Müslüman Halka Yönelik Faaliyetleri

According to American Board Archive Activities of Missionaries
Against Muslim People in Adana, Aintab and Marash

Dr. Mustafa ÇABUK

(ORCID: 0000-0001-5560-8193)

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

Öz: Genel olarak değerlendirildiğinde misyonerlik, Hristiyanlaştırma faaliyeti olarak bilinir. Öncelikle Katolik ve Protestan kilisesinin daha sonra ise farklı kiliselerin dünyada kendi inançlarına göre Hristiyanlığı yayma faaliyetleri için kullanılan bir terimdir. Görünüşte dini bir uğraş gibi görünmesine rağmen misyonerlik siyasi, ekonomik ve askeri olarak da birçok amaca hizmet eden çok yönlü bir faaliyet olarak dünyada birçok tartışmaya neden olmuştur. Özellikle de yayılmacı güçlerin misyonerlerle olan sıkı ilişkisi misyonerlik kurumlarına insanların şüpheyle bakmasına neden olmuştur. Dünya genelinde olduğu gibi misyonerler Osmanlı Devleti'nde de faaliyet yürüttüler. Türk topraklarındaki faaliyetlerinde daha ziyade gayrimüslim olan eski Hristiyan kiliselerinin üyelerini kendi kiliselerine kazandırmak için faaliyet yürüttüler. Bunun yanı sıra misyonerler, Müslüman halka yönelik Hristiyanlaştırma faaliyetine de girdiler. Bu faaliyetlerini Osmanlı yönetiminden ve daha ziyade Müslüman halkın tepkisinden çekindikleri için gizli olarak yürüttüler.

Anahtar Kelimeler: Misyoner, Hristiyan, Müslüman, Faaliyet

Abstract: Missionary activity is generally known as the Christianization activity. It is a term used primarily for the Catholic and Protestant churches and then for the activities of different churches to spread Christianity in the world according to their beliefs. Although it seems as a religious activity in appearance, missionary has led to many debates in the world as a multi-faceted activity that serves many purposes as political, economic and military. Particularly the close relationship between the expansionist forces and missionaries has caused people to look at the missionary institutions with suspicion. As in the rest of the world, missionaries carried out activities in the Ottoman State. In their activities on Turkish soil, they carried out activities in order to convert the members of the old Christian churches, which are mostly non-Muslim, to their churches. The missionaries also engaged in the Christianization of the Muslim people. They carried out their activities secretly because they were afraid of the Ottoman administration and the reaction of the Muslim people.

Keywords: Missionary, Christian, Muslim, Activity

Giriş

Osmanlı Devleti'nde ilk Amerikan misyonu, 1820'de İzmir'de *Amerikalı Misyonlar Yönetim Kurulu*'nun *Yabancı Misyonlar Bölümü*'ne mensup üyeleri tarafından kuruldu. Ancak Osmanlı ülkesinde kurulan ilk kalıcı misyon, 1831'de Reverend William Goodel tarafından kurulmuş olanıdır. Osmanlı ülkesindeki Amerikan misyon sayısı daha sonradan Bursa, Trabzon ve Erzurum'da kurulanlarla birlikte 21'e ulaştı. 1896'da Amerika'dan 7, İngiltere'den 4 ayrı kiliseye bağlı misyonerlerin Osmanlı ülkesine dağıtılmasıyla misyonerlik faaliyetleri daha da yoğunlaştı. Söz konusu dönemde Bursa, İzmir, Merzifon, Kayseri, Sivas, Trabzon, Erzurum, Harput, Bitlis, Van, Mardin, Antep, Maraş, Adana, Haçin, Ankara, Yozgat, Amasya,

Tokat, Arapkir, Malatya, Palu, Diyarbakır, Urfa, Birecik, Elbistan, Tarsus ve İstanbul'da birer Amerikan misyonu mevcuttu. Misyonerler, 1860'lı yıllardan itibaren bu faaliyetlerini Anadolu'nun iç kesimlerine doğru genişlettiler. Bu bağlamda Amerika menşeli en büyük Protestan misyoner örgütü olan *Amerikan Board* Anadolu'yu *Batı Türkiye Misyonu*, *Merkezî Türkiye Misyonu* ve *Doğu Türkiye Misyonu* olarak bölümlere ayırarak faaliyetlerini yürüttü.¹

Amerikan Board, *Batı Türkiye Misyonu*'nda daha ziyade Rum azınlığa yönelik faaliyetlerde bulunurken *Merkezî* ve *Doğu Türkiye Misyonları*'nda ise hedef kitle olarak Ermenileri seçti ve bölgedeki faaliyetlerini de bu azınlık üzerinden yürüttü.² Misyonerlerin yaptıkları taksimata göre *Merkezî Türkiye Misyonu* sınırları içerisinde kalan Adana, Antep ve Maraş şehirlerinde Ermeni azınlık üzerinden faaliyetlerde bulundu. Bölgede bulunan ve Gregoryen kilisesine mensup olan Ermenileri Protestanlık kilisesine geçirmek için faaliyette bulundular.

Osmanlı topraklarında misyonerlerin faaliyetlerindeki temel amaç daha ziyade eski kilise mensubu Hristiyanları kendi kiliselerine bağlamak olmasına rağmen, bölgeye geldikleri andan itibaren Müslümanlara yönelik misyonerlik faaliyetinde bulunmak için de fırsat kolladılar. Devletin İslami esaslar üzerine yönetildiği bir ülkede açıktan açığa Müslümanları hedef almaktan çekinmişlerdi. Ancak gizliden gizliye de olsa eğitim, sağlık, yardım gibi bazı insani yönleri ön plana çıkararak Müslümanlar arasından kiliselerine eleman devşirmeye çalıştılar. Bölgedeki misyonerlerin, Müslüman halktan pek bir talep gelmemesi ve Osmanlı yönetiminin tepkisinden çekindikleri için Müslüman halka yönelik faaliyetleri sınırlı kaldı. Bu tür faaliyetleri de genelde gizli yürütmeyi tercih ettiler. Diğer yandan özellikle de Osmanlı Devleti'nin sağlık sistemindeki sorunları kullanarak Müslüman halka yönelik faaliyetlerde bulundular. II. Meşrutiyetin ilanından itibaren Müslümanlara yönelik faaliyetlerini artırdılar. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesi ve ardından gelen işgaller döneminde ise misyonerler, Müslümanlara yönelik faaliyetlerini giderek artırdılar. Bu faaliyetlerde sağlık ve eğitim hizmetini yaygın olarak kullandılar. Bölgedeki misyoner hastanelerine ve misyoner okullarına daha fazla sayıda Müslüman'ın gitmesi için çalıştılar.

A. Misyonerlerin Sağlık Alanındaki Faaliyetleri

Bölgedeki misyonerlerin genel merkezlerine gönderdikleri raporlar doğrultusunda misyoner örgütleri Müslümanlara yönelik politikalar geliştiriyorlardı. Adana'daki misyonerlerin 1907 yılında Amerika'daki merkezlerine gönderdikleri raporda; Adana'da nüfusun büyük bir kısmının Müslüman olduğunu, Antep'in de köyleri ile beraber çoğunlukla Müslüman olduğunu ve köylerde çoğunlukla Türkçe konuşulduğunu ifade ettiler. Raporda, köylerin ihmal edilmiş olduğunu, doktor ve sağlık imkânlarını kullanarak Müslümanlara yaklaşma imkânının mevcut olduğunu bildirdiler.³

Misyonerler doktorluğu bir Hristiyanlaştırma vasıtası olarak görüyorlar ve açtıkları çok sayıda yetimhane, sağlık ve bakım evleri vasıtasıyla geniş kitlelere ulaşmaya çalışıyorlardı. Misyoner doktorlar tedavi ettiği hasta vasıtasıyla bütün Müslüman grupların arasına girip propaganda yapma imkânı elde ediyorlardı.⁴ Misyonerler, doktorun Müslüman hastaları evinde

¹ Tuğrul Özcan, *Merkezî ve Modern Eğitim Kapsamında Osmanlı Gayrimüslim Cemaat ve Yabancı Okulları*, Gece Kitaplığı Yayınları, Ankara, 2017, s. 123; M. Hidayet Vahapoğlu, *Osmanlı'dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2005, s. 41; Abidin Temizer, "Van'da Amerikan Board Misyonerlerinin Faaliyetleri ve Amerikan Hastanesi", *Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD)*, II/2 (2013), s.171.

² Anadolu'da Ermenilere yönelik misyonerlik faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.; Tuğrul Özcan, *II. Abdülhamid Döneminde Ermeni Olayları*, Akis Kitap Yayınları, İstanbul, 2007, s. 25-32.

³ *Papers of the American Board of Commissioners For Foreign Missions (PABCFM)*, Reel 660:No:56.

⁴ T. Özcan, *Merkezî ve Modern Eğitim...*, s. 115.

ziyaret etmesini tavsiye etmekteydiler. Böylece doktorun ziyareti sırasında orada toplanan Müslümanlar arasında Hristiyanlık propagandası yapma imkânı doğacaktı.⁵ Misyonerler tarafından yapılan yayınlarda sağlık hizmetlerinin misyonerlik faaliyetlerindeki yeri ve önemi için şu ifadelere yer verilmekteydi:

*“Normal şartlar altında misyonerlik hizmetleri içinde tıbbi hizmetler en ümit verici olanıdır. On binlerce insan hastane ve kliniklerde tedavi görürken; Hristiyanlığın ruhu tarafından etkilenecekler, böylece şüpheler ve nefretler yerini sevgi ve sempatiye bırakacaktır. Şimdi nerede bir hasta ve nekahet halinde kimse varsa; bize bu elverişli ortamı kullanıp, aralarına girerek incili sakince ve dikkatlice onlara okumak kalıyor.”*⁶

Misyonerler, Müslümanlara yönelik faaliyetlerinde tıbbi çalışmalarını ön planda tutmaya çalıştılar. Bu konuda misyoner Miligan şunları söylüyordu: “tedavi münasebetiyle doktorlar Müslümanlara çok şey söyleme imkânına sahip olur. Şayet bu sözleri hastane dışında veya doktor olmayan birinden duysalardı, onlar için hiddet ve gazapla dolarlardı”.⁷ Alman tarihçi Julius Richter, Müslümanların Hristiyanlaştırılması için sağlık ve eğitim hizmetlerinin Müslümanlara sunulması gerektiğini ileri sürüyordu.⁸ Nitekim bu maksatla Osmanlı topraklarına gelen Dr. Azariah Smith Gaziantep’te *Merkezî Amerikan Misyonu* adlı bir teşkilat kurdu ve daha sonra *Robert Koleji* kurucularından Dr. Hamlin ile temasa geçerek Zenop Varjebet’i okul kurmakla görevlendirdi. Varjebet’in kurduğu okulun ilk mezunlarından olan Alexander Bezciyan ile Çil Hegopyan Karabet Amerikalıların sağladığı imkânlarla İstanbul’da Robert Koleji’nde yetiştirildiler ve mezun olduktan sonra Varjebet’in kurduğu okulda öğretmen olarak görevlendirildiler. Aynı zamanda bahsedilen misyonerler, burada faaliyet gösteren bir hastaneyle de kendileri için daha iyi bir faaliyet alanı oluşturdular.⁹

Antep’teki misyoner hastanesinin doktoru Shepard da; hastanede tedavi olduktan sonra köylerine dönen Müslüman hastaların kendilerini İsa’nın iyileştirdiğini söylediklerini iddia etmekteydi.¹⁰ Misyonerlerin 1902 yılına ait raporlarında, şu bilgiler yer alıyordu:

*“Antep’teki hastanenin hastalarının 2/5’i, Maraş’taki Alman Hastanesinin hastalarının 1/3’ü, Adana’daki kliniğin hastalarının 1/3’ü Müslümanlardan oluşmaktadır. Hastaneye gelen Müslümanlar arasında Hristiyanlık propagandası yapılmaktadır. Maraş ve Antep’te hastaneye gelen hastalara İncil dağıtılıyor. Bazı kişiler özel olarak Müslümanlara İncil dağıtıyor. Adana’daki kitapçılarda İncil sattırıyoruz.”*¹¹

Antep’te misyonerlere ait olan hastanede birçok Müslüman tedavi olmak için müracaat etmekteydi. Bu durum ise misyonerlere Müslümanlar arasında çalışma fırsatı sunuyordu. Çünkü hastalara koşullarda her akşam ve pazar günleri İncil okuyorlardı. Ayrıca hastanede çok sayıda İncil okuyan kadın ile Hristiyanlık üzerine konuşmalar yapan hemşireler bulunmaktaydı. Hastanede hemşirelerin gözetiminde tedavi gördüğü süre içinde Hristiyanlığa

⁵ E. W. Hopkins - G. Moore - M. Hali - Ö. Ferruh, *Tarihte ve Günümüzde Misyonerlik*, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 127-128.

⁶ Ahmet, Uçar, “Misyonerlerin Truva Atı Sağlık Kurumları-2”, *Yedi Kıt Dergisi*, Sayı: 32, 2011, s. 40.

⁷ Süleyman Kocabaş, *Misyonerlik ve Misyonerler*, Vatan yayınları, Kayseri, 2006, s. 116.

⁸ J. L. Grabill, *Protestant Diplomacy And The Near East Missionary Influence On American Policy, 1810-1927*, The University Of Minnesota Press, Minneapolis, 1971, s. 32.

⁹ Barlas Uğuroğlu, *Gaziantep Tıp Fakültesi Tarihi ve Azınlık Okulları*, Gaziantep Kültür Derneği, Karabük, 1971, s. 18-22; T. Özcan, *Merkezî ve Modern Eğitim...*, s. 95-96.

¹⁰ A. S. Riggs, *Shepard of Aintab*, Interchurch Press, New York, 1920, s. 79.

¹¹ *PABCFM*, Reel 660:No: 56.

dönenler olduğunu iddia ediyorlardı. Misyoner raporlarında Antep'te orta yaşlarda bir kadının birkaç yıl önce Hristiyan olduğu ve çevresinin kadını delilikle suçladığı bildirilmektedir.¹²

B. Misyonerlerin Müslüman Halka Yönelik Eğitim Alanındaki Faaliyetleri

Amerikalı misyoner Henry Jessup, 1879 yılında New York'da Saratoga'da yaptığı konuşmada; İngiltere ve ABD'ye Müslümanların din değiştirmeleri için Tanrı tarafından İlahi bir görev verildiğini ve bu ülkelere siyasi, dini ve eğitim gibi vasıtaların bu sorunu çözmeleri için sağlandığını iddia etti. Jessup ayrıca İngiltere'nin Osmanlı üzerindeki koruyuculuğunun da Türkiye'deki Müslümanların din değiştirmelerini legalleştireceğini iddia etti.¹³ Misyoner okullarına, Müslümanlar 1880'li yıllara kadar çok az talep gösterdiler. 1880'li yıllardan itibaren *Merkezî Türkiye Misyonu*'nda da Müslüman öğrenciler tek tük bu tür okullara gitmeye başladılar. Bunlar genellikle aydın ve varlıklı kesimlerle, kimi taşra bürokratlarının çocuklarıydı. Müslüman aileler, Cumhuriyetin ilanından sonra bu tür misyoner okullarına artan oranlarda talep göstermeye başladılar.¹⁴

Amerikalı papazların yönettiği ve ruhban eğitimi veren *Adana Kız Semineri*'nden 1917 yılında ilk kez bir Müslüman Türk kıza¹⁵ mezun oldu. O yıl okulda 160 Ermeni, 45 Rum ve 36 Türk, 12 Süryani, 10 Yahudi ve 4 Avrupalı olmak üzere 267 öğrenci kayıtlıydı.¹⁶ Maraş'taki *Merkezî Türkiye Kız Koleji*'nde 1886 yılında yöredeki tanınmış bir Müslüman ailenin iki kızı, 1890 yılında önemli bir devlet memurunun bir kızı öğrenim görmekteydi. Müslüman çocukları için 1880'li yıllarda bunlar istisnaydı. *Merkezî Türkiye Kız Koleji*'nde 1893-94 ders yılında; 2'si Müslüman-Türk kıza olmak üzere 29 öğrenci bulunuyordu. Bunların 6'sı hazırlık sınıflarında, 23'ü kolej sınıflarındaydı.¹⁷ Misyonerlerin 1902 yılına ait raporlarında Antep'teki Kaymakamın kendi kızlarını kız kolejiye göndermek istediği ancak toplumun tepkisinden dolayı bundan çekindiği ve kendi kızlarına ders vermesi için misyonerlerden özel öğretmen istediği bildiriliyordu.¹⁸

Misyonerlerin 1907 yılına ait yıllık raporlarına göre; 4-5 yıl önce, Antep'teki *Merkezî Türkiye Koleji*'ne 4 Müslüman öğrenci devam etmekteydi. Ancak Osmanlı Hükümeti bunların koleje gitmesini yasakladı. Bu öğrencilerden üç tanesini İstanbul'a davet ederek devlet parasıyla okuma imkânı sundu. Misyonerlerin yıllık raporlarında ayrıca, geçen iki yıl içinde *Merkezî Türkiye Koleji*'nin alt sınıfında okuyan ve babası yol yapımında çalışan bir mühendis olan küçük bir Türk çocuğunun diğer çocuklarla beraber İncil derslerine katıldığı bilgisi yer almaktaydı. Raporu kaleme alan misyoner raporun devamında şu ifadeler yer vermişti:

“Müslümanlar arasında Hristiyanlığa döndürmek için çalışmalı mıyız sorusuna cevabım evet, orada imkân var. Biz bu çalışmayı yapmalıyız. Yalnız bunu Hristiyan olmuş Ermeniler yapmalıdır. Ermeniler ise bu işi yabancıların yapması gerektiğini düşünüyor. Antep'te Müslümanlar arasındaki çalışmaları daha ziyade yerli Hristiyanlar vasıtasıyla yapıyoruz. Bu yazdıklarım yayınlanmamalı.”¹⁹

¹² PABCFM, Reel 660:No: 88.

¹³ J. L. Grabill, *age.*, s. 32.

¹⁴ Uğur Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Amerika Kendi Belgeleriyle 19.Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları*, İmge Kitabevi, İstanbul, 2000, s. 138, 148.

¹⁵ Bahsedilen şahıs, Adana il millî eğitim müdürünün kızıydı.

¹⁶ F. A., Stone, *Sömürgeciliğin Hasat Mevsimi Anadolu'da Amerikan Misyoner Okulları*, (Çev. Ayşe Aksu), Dergâh Yayınları, İstanbul, 2011, s. 379.

¹⁷ Kocabaşoğlu, *age.*, s. 134, 159.

¹⁸ PABCFM, Reel 660:No: 56.

¹⁹ PABCFM, Reel 660: No:88

Çoğu kez de imkânsızlıklar ve mecburiyetler Müslümanları misyonerlere muhtaç ediyordu. Misyoner mektuplarına göre, hapiste bulunan bir mollanın daha önce hanımı da vefat etmiş olduğundan oğlunu Hristiyan yetimhanelerine yerleştirmek istediği bilgisi misyoner mektuplarında yer alıyordu. Misyonerler mektupta 32 ve 23 nolu²⁰ kişilerin bu kişinin çocuğunun alınması hususunda hemfikir olduğunu belirtmişlerdi. Burada 32 ve 23 numaraları misyonerleri göstermektedir. Misyonerler Müslümanlara karşı olan faaliyetlerinde şifre kullanmayı tercih etmişlerdi.²¹ Misyonerler bu gibi fakir ve yetim Türk çocuklarını hedef kitle olarak belirleyip onları himayeleri altına alarak dinlerini değiştirmeye çalışıyorlardı.²²

Osmanlı Devleti'nde yabancı okullara devam eden Türk ve Müslüman öğrenci sayısı, 1900'e kadar % 10-15 dolayında iken, 1910'dan itibaren % 60'a, Cumhuriyet döneminde ise % 75'e çıktı.²³ Misyonerler sadece okullarında okuyan öğrencileri değil zaman zaman okullarında görev yapan Türk öğretmenleri dahi Protestan yapmak için uğraştılar. Mesela; Bursa Amerikan Koleji'nde çalışan Behice Hanım'a Protestan olması teklif edildi. Behice Hanım teklifi kabul etmeyince okuldan çıkarıldı.²⁴ Bu yüzden Osmanlı hükümeti söz konusu okulları takibe aldı. Bu okullara gönderilen müfettişler aracılığıyla misyonerlerin zararlı faaliyetleri engellenmek istedi.²⁵

Amerikalı misyonerler Maraş'ta Müslüman kızlar için 1909 yılında bir okul açtılar. Okulda 16 kız bulunmaktaydı. Yalnız bunların tamamı da aslen Maraşlı değillerdi. Bu kızlar genelde İttihat ve Terakki Partisine mensup ailelerin kızlarıydı. Misyonerler, bundan dolayı Maraşlıları gerici olarak nitelemekteydiler.²⁶ Misyonerler yatılı kız okullarında tanınmış ailelerin çocukları toplandıkları zaman sevinmekteydiler. Kadın misyoner A. Milligan bu konuda şunları söylemekteydi: "Kahire'deki kız kolejlerinin sınıflarında bulunan kızlar babaları Paşa olan öğrencilerdir. Bu kadar kız öğrenciyi Hristiyanlık etkisi altına alıp toplayarak başka bir yer ve İslam kalesine girmek için, bu okullardan daha yakın başka bir yol yoktur."²⁷

C. Misyonerlerin Müslüman Halka Yönelik Dini Faaliyetleri

Misyonerler 1874 yılında *Merkezî Türkiye Misyonu*'nda en çok Ermenice-Türkçe yazılmış İncillerin okunduğunu belirterek ilerleyen yıllarda Arapça-Türkçe yazılmış İncillere çok talep olacağını bildirdiler. Çok sayıda Müslüman'ın Hristiyan olacağını düşünüyorlardı. Fakat daha sonra böyle bir talebin olmadığını gördüler.²⁸

Merkezî Türkiye Misyonu'nun 22. yıllık toplantısı 27 Mart 1879 tarihinde Antep'te yapıldı. Toplantıda görüşülen konu başlıklarından biri de bölgedeki Müslümanların Evanjelik yapılması için yapılması gereken faaliyetlerdi. Toplantıda görüşülen konulardan da anlaşıldığı gibi misyonerler, Ermeniler üzerine çalışmalarını açıktan yürütürken Müslüman halkı da

²⁰ Misyonerlerin bu kişilerin adını vermediği ve bunlar hakkında şifre kullandığı görülmektedir.

²¹ *PABCFM*, Reel 660:No: 56.

²² Erdal Açıkse, *Amerikalıların Harput'taki Misyonerlik Faaliyetleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2003, s. 298.

²³ Necdet Sakaoğlu, *Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 88.

²⁴ Erol Güngör, *Türkiye'de Misyoner Faaliyetleri*, Ötüken Neşriyat, İstanbul Güngör, 2005, s. 33.

²⁵ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.; Tuğrul Özcan, "II. Abdülhamid Döneminde Gayrimüslim Okullarının İdari İşleyişine Dair Bir Değerlendirme", *II. Uluslararası Multidisipliner Çalışmaları Sempozyumu (18-21 Mayıs 2017, Roma/İtalya)*, Cilt: 1, Gece Kitaplığı, Ankara, 2017, s. 121-141; Tuğrul Özcan, "Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Okullarının Teftişi (1876-1908)", *IX. Uluslararası Eğitim Araştırmaları Kongresi [IX. International Congress of Educational Research(11-14 May 2017, Ordu/Turkey)]*, Eğitim Araştırmaları Birliği, Ordu, 2017, s. 184-195.

²⁶ Hans Lukas Keiser, *İskalanmış Barış Doğu Vilayetlerinde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 459-460.

²⁷ E. W. Hopkins - G. Moore - M. Hali - Ö. Ferruh, *age.*, s. 162.

²⁸ *PABCFM*, Reel:643, No:153.

Hristiyan yapabilmek gayesinden vazgeçmiş değillerdi. Müslümanlara Hristiyanlığı kabul ettirme gayelerini daha ziyade gizli olarak yürütmekteydiler.²⁹ Çünkü Osmanlı Devleti'nde 1864 yılında 2 İngiliz misyoner ve mühtedi olan kişiler tutuklanmıştı. Bundan sonra misyonerler 1908 yılına kadar Müslümanlara açıktan yaklaşmaya pek cesaret edemediler. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Müslümanlara yönelik faaliyetlerini artırdılar.³⁰ Amerikalı misyoner F. W. Macallum Maraş'tan yazdığı 6 Ekim 1908 tarihli mektupta da “*Bu yıl Merkezi Türkiye Misyonu bizden bölgeden en az bir Müslüman'ın Hristiyan yapılması için çalışma yapmamızı istedi.*” demektedir.³¹ Misyonerlere ait 1914 yılına ait bir belgede Evanjelik çalışmaları kapsamında Müslüman köylerinin ziyaret edilmesi ve köylerde birkaç gün misyonerlerin kalması tavsiye edilmekteydi.³² Misyonerler merkezlerine gönderdikleri raporlarda bazı Müslüman köylerine vaiz için gittiklerinden ve bazı Müslüman köylerine İncil gönderdiklerinden bahsetmekteydiler.³³

Antep'te Dr. Shepard ve Protestan kilisesi şehirde Müslümanlara yönelik olarak 1914 yılında bir okuma salonu ve sosyal merkez açmayı planladı. Savaş nedeniyle bu planlarını gerçekleştiremediler. Aynı tarihlerde şehirde geceleri 2 Müslüman, misyonerlerle gizli gizli İncil okumaktaydı.³⁴ Misyonerler raporlarında Antep'te uzun yıllar içinde 2 Müslüman'ın Hristiyanlığa ilgi gösterdiğini iddia ettiler. Bunlardan biri Fars asıllıydı. Bu iki kişi bu olay öğrenilince Şam'a gitti ve Antep'teki olay unutuluncaya kadar aylarca Şam'da kaldı. Misyonerler, Urfa'nın Birecik Kazası'nda bir grup Müslüman'ın Hristiyanlık hakkında bilgi istediğini ve bu kişilerle Antep'te ikamet eden Fars asıllı kişinin görüştüğünü ancak ilerleyen zamanlarda bir sonuç çıkmadığını bildirdiler.

Misyonerler, Antep'te Müslüman kadınlarla bazı toplantılar yapmıştı. Bunun üzerine Devlet yetkilileri, Müslümanlar arasında toplantı yapmalarını yasakladı. Misyonerler, Antep'te bir yıl içinde 40 adet Osmanlıca yazılmış İncil'i ve yine Osmanlıca yazılmış olan ve üzerinde hristiyan inancından bahseden bilgiler bulunan kartları şehirde Türklere dağıttılar.³⁵

Amerikalı misyonerler, I. Dünya Savaşı'ndan sonra Müslümanlara yönelik yeni bir çalışma başlatmak için harekete geçtiler. 1918 yılında misyonerler Board örgütüne bağlı olarak çalışan misyonerlerin katılacağı bir konferans düzenlemeyi ve bu konferansta Türkiye'deki Müslümanlara yönelik olarak ne gibi çalışmalar yapılması ve Müslümanlara nasıl yaklaşılması gerektiğini tartışmayı planladılar. Misyonerler bu sayede Müslümanlara yaklaşmanın en iyi yolunun, metodunun ne olduğuna ulaşmayı amaçlıyordu. Misyonerler; *Evanjelik amaçların hemen okulların önünde tutulması iyi bir yaklaşım mı? Sorusunu sorarken tıbbi çalışmaların Müslümanlara yönelik faaliyetler içerisindeki yeri ve önemi nedir?* sorusuna da cevap arıyorlardı. Bu konferansın düzenlenmesini isteyen misyoner 18 Haziran 1918 tarihinde yazdığı mektubun sonuna ise şu notu düşmüştü: “Müslümanlara yönelik çalışma planlarımız kesinlikle yayınlanmamalı.”³⁶ Tarsus'taki Amerikan Koleji Müdürü Mrs. Christie 8 Aralık 1918 tarihinde yazdığı mektupta şunları dile getirmekteydi: “Müslümanlar arasında çalışmalar yapmamız için kapılar ardına kadar açıldı. Lütfen Board'ı bilgilendirin içinde bulunduğumuz

²⁹ PABCFM, Reel:643, No:38.

³⁰ Hans Lukas Keiser, *age.*, s. 90.

³¹ PABCFM, Reel 660:No:89.

³² PABCFM, Reel 672, No:337.

³³ PABCFM, Reel 660:No: 56.

³⁴ A. S. Riggs, *age.*, s. 162.

³⁵ PABCFM, Reel 660: No: 88.

³⁶ PABCFM, Reel 672, No:300.

zaman Müslümanlara pençe atmak için en uygun zaman, bu iş de zarafetle ve incelikle yapılmalı.”³⁷

Birinci Dünya Savaşı sırasında misyonerler, savaş nedeniyle sefaletle düşen kimseler arasında çalışmışlardı. Amaçları ise bu kişileri Hristiyan yapmaktı. Savaş yıllarında Maraş'ta *Hristiyan Genç Erkekler Birliği (YMCA)* adlı örgüt tarafından Hristiyan yapılanlar ise şunlardır: “Tapu Memuru Hüsnü oğlu Mustafa Remzi, Ali Avni, Mustafa oğlu Davut ve kardeşi Nuh, Ali oğlu Mehmet Hulusi ve daha 10 kadar kadın ve erkek”.

Hükümet, yukarda adı geçen insanları, savaş nedeniyle düştükleri sefaletten yararlanarak para karşılığı Hristiyanlaştıran misyonerleri araştırdı. Olayla ilgili olarak Amerikalı misyonerlerden; misyoner Besea'ya ve Vayl'ın, James Crane ve karısının, Alman misyonerlerden; rahip Wilhelm ve kızı Şefelin'in ve Finlandiyalı misyoner Adela Herold'un sorumlu olduğu tespit edildi. Bunlardan suçları sabit görülen; Şefelin, Herold ve Vayl sınır dışı edildi. Besea'nın, James Crane ve karısının ise ancak İstanbul'da ikamet etmesine müsaade edildi. Bunlar İstanbul'daki İncil Evi (Bible House)'nin himayesine sığındılar. İşgal sırasında, YMCA'nın papazları Adana'da birçok kimsesiz, fakir Türk çocuğunu ücretsiz olarak himayesine alarak bunların birkaçını Hristiyan yaptılar. YMCA'nın papazları işgal yıllarında Adana'daki Amerikan hastanesinde Talat isminde iradesi zayıf bir gence de din değiştirttiler.³⁸

Maraş'ta, Mustafa adlı akli dengesi bozuk bir kişi 1874 yılında gizlice Hristiyan olmuştu. Bu kişinin oğlu Ali, Protestan okullarından birinde öğrenciydi ve babasıyla birlikte kiliseye gidiyordu. Bu kişinin kızı Elif de Misyonerlerin kızlar okuluna devam ediyordu. Bu şahsın din değiştirmesine, Maraş halkı büyük tepki gösterdi. 4 Mayıs 1874 tarihinde bu şahıs ve oğlu tutuklanarak Halep'e götürüldü.³⁹ Misyonerler, Hristiyan devletlerin dikkatlerini bu konu üzerine çekmek için harekete geçtiler. Hristiyan devletlerin, Osmanlı Devleti'ne baskı yapmasını ve Müslümanların, Hristiyan olmalarına sadece Osmanlı Devleti'nin değil Müslüman halkın da tepki göstermemesi gerektiğini isteyerek bunu da Avrupalı güçler ve Amerika gibi Hristiyan güçlerin yapması gerektiğini vurguladılar.⁴⁰ Bu kişi mahkeme kararıyla Maraş'tan sürgün edildi. Bunun üzerine *Merkezî Türkiye Misyonu*'nun, Antep'teki 27 Mart 1879 tarihli 22. yıllık toplantısında misyonerler, bu işle ilgilenmesi için misyoner Montgomery'yi görevlendirdiler. Halep'teki İngiliz Konsolosu'ndan da destek istediler.⁴¹ Misyonerler, daha sonra bu şahsın tekrar Maraş'a dönmesi için İngiliz Elçiliği'ni de devreye soktular.⁴² Bu şahıs 6 yıl sonra Maraş'a getirilerek, misyoner evlerine yerleştirildi. Fakat Maraş'taki hükümet yetkilileri, bu kişinin güvenliği için şehir dışına çıkarılmasını misyonerlere tavsiye etti. Maraş'taki hükümet yetkilileri, Mustafa'nın akli dengesi bozuk bir kişi olduğunu da misyonerlere bildirdiler.⁴³ Misyonerler, 1874 yılından 1880 yılına kadar sürekli olarak konuyu gündemde tuttular; bu olayla ilgili bir mektup *Levant Herald* adlı yayın organında yayımlandı. Çünkü bu kişi, Merkezî Türkiye Misyonunda, o yıla kadar Protestan olan tek Müslüman'dı.⁴⁴ Bu kişi ve ailesi için misyonerler, Maraş'taki Protestanlardan 30 pound yardım topladılar.⁴⁵

³⁷ PABCFM, Reel 672, No:12.

³⁸ E. Güngör, *age.*, s. 59.

³⁹ PABCFM, Reel: 645, No: 82.

⁴⁰ PABCFM, Reel: 643, No: 113.

⁴¹ PABCFM, Reel:643, No:38

⁴² PABCFM, Reel:645, No:47.

⁴³ PABCFM, Reel:643, No:38.

⁴⁴ PABCFM, Reel: 645, No: 54, 55, 60.

⁴⁵ PABCFM, Reel: 645, No: 64.

Misyonerler, Müslümanlara yönelik faaliyetlerinden raporlarda da şifreli bir tarzda sunmaktaydılar. Misyonerler birkaç tane Müslüman'ın Hristiyanların toplantısına katıldığından bahsetmekteydiler. Müslümanlara ait yerleşim yerlerinden Hristiyanlık çalışmaları için bahsederken veya Hristiyan yapmak istedikleri veya Hristiyanlaştırdıkları kişilerden bahsederken şifreler kullanıyorlardı. Bu şifreler; 5, 6, m., p, x, Y, mr. 1, veya mr. 3 gibi harf ve rakamlardan oluşmaktaydı.⁴⁶ Misyonerler merkezlerine gönderdikleri raporlarda Müslümanlara yönelik çalışmalarda yapılması gereken tavsiyelerde bulunmaktaydılar. Misyoner raporlarına göre Müslümanlarla doğrudan iletişim kurmanın yolları ise şunlardı:

- Türkleri dil öğretmeni olarak istihdam etmek.
- Sosyal bağlantı kurma imkânlarını araştırmak.
- Hastanedeki Müslüman hastalarla görüşmek ve ilgilenmek.
- Klinik servisleri hizmeti vermek.
- Müslümanlardan isteyenlere İngilizce, Fransızca ve diğer dillerden dersler vermek.
- Türk kadınları için kadın kulüpleri oluşturmak.
- Müslüman kadınlar arasında dikiş işlerini yaygınlaştırmak ve onlar işlere gelince onlara dini propaganda yapmak.
- Kitapçılarda İncil sattırmak ve bu tür kitapçıları toplantı ve dini propaganda merkezi haline getirmek.
- Türk okullarını ziyaret edip onlara yardım etmek, onların da misyoner okullarını ziyaret etmesini sağlamak.
- Liselerin programlarını Türk öğrencilerin de devam etmesine imkan verecek şekilde düzenlemek.
- Müslüman hastaların yataklarının başında İncil okumak.
- Müslüman köylerine seyyar satıcılar vasıtasıyla İncil göndererek köylülerin bunları okumasını sağlamak.
- Mr. Zwemer tarafından yorumlanmış olan Paris baskısı İncillerin kullanılması ilgi uyandırabilir.
- Nil Misyon yayınları tarafından basılan ve seyyahların yükselişinden, ilerleyişinden bahseden ve Osmanlıca olan belgeler kullanılabilir ancak bu Türklerin sansürünü aşamaz.
- Türk köylerine doktor ve cerrahla birlikte Evanjelik çalışanları birlikte ziyaret yapsınlar. Böylece insanların kalbi Hristiyanlığa açılır.⁴⁷

Misyonerler, faaliyetlerine rağmen Müslümanlara yönelik çalışmalardan istedikleri gibi bir sonuç alamadılar. 20. yüzyıl başlarında Batı ülkelerinden gelip de Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren 400 adet Evanjelik misyonerden sadece 2'si Müslümanlarla çalışmaktaydı. Misyonerler eski doğu kilise mensuplarına karşı yürüttükleri faaliyetlerde daha başarılı olmuşlardı.⁴⁸ Misyonerlerin Müslümanlar üzerinde başarı sağlayamamasının iki temel nedeni bulunmaktaydı. Bunlar Müslümanların kendi dinlerini üstün görmesi ve İslâmî cemiyetin

⁴⁶ PABCFM, Reel 660:No: 56.

⁴⁷ PABCFM, Reel 660: No:56.

⁴⁸ J. L. Grabill, *age.*, s. 32.

sağlam olmasıydı.⁴⁹ Bu nedenle, misyonerler ve batılılar İslam ülkelerinin geri kalmış olmalarının sebebi olarak İslamiyet'i öne sürerek Müslümanların İslamiyet'i üstün görme anlayışına zarar vermeye çalıştılar. Misyonerler, Müslümanlara hristiyanlığı kabul ettiremezler bile en azından onları İslamiyet'ten soğutmak, kendi kimliklerine ve devletine düşman yapmak için uğraştılar.⁵⁰

Sonuç

Genel olarak yapılan yayınlarda misyonerlerin Osmanlı topraklarındaki faaliyetlerinin eski doğu kiliselerine mensup olan Hristiyanları kendi kiliselerine devşirmek için yürütüldüğü yazılmaktadır. Bu yayınlarda misyonerlerin Müslümanlara yönelik faaliyetleri olmadığı, olduysa da çok az olduğu iddia edilmektedir. Fakat misyonerlerin kendi arşiv belgeleri incelenerek yapılan bu araştırmada, misyonerlerin Müslümanlara yönelik olarak yoğun bir faaliyet içerisinde oldukları anlaşılmaktadır. Misyonerler, Osmanlı yönetiminden ve bilhassa Müslüman halkın tepkisinden korktukları için bu tür faaliyetlerini gizli yürüttüler. Çünkü Müslüman halk bu tür faaliyetlerden haberdar olduğunda galeyana gelmekteydi. Misyonerler, Osmanlı yöneticilerinin tepkisini bir şekilde emperyalist güçlerin baskı politikalarıyla engelleyebiliyorlardı. Fakat Müslüman halk bu konuda baskılardan ve ölümden korkmuyordu. Bu nedenlerle misyonerler, Müslümanlara yönelik faaliyetlerini gizli yürüttüler. Müslümanlara yönelik faaliyetleriyle ilgili raporlarında şifreler kullandılar. Bu tür mektup ve raporların yayınlanmamasını istediler. Faaliyette buldukları Müslüman yerleşim yerlerinin ve kendilerinin sohbetlerine katılan Müslümanların isimlerini açıktan yazmadılar ve bu tür isimleri şifre ile merkezlerine bildirdiler.

Misyonerler, Müslümanları eğitim ve sağlık hizmetleri üzerinden Hristiyanlaştırma politikası izlediler. Özellikle de Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde sağlık ve eğitim alanındaki imansızlıkları ve sorunları kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaya çalıştılar. Diğer yandan Osmanlı Devleti'nin gücünün ve merkezî otoritesinin azalması da misyonerlerin, Müslümanlara yönelik faaliyetlerini artırmalarına neden oldu. Müslümanlara yönelik faaliyetleri II. Meşrutiyetle birlikte arttı. Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında ise bu tür faaliyetleri zirveye çıktı.

Kaynakça

A. Arşiv Belgeleri

Papers of the American Board of Commissioners For Foreign Missions (PABCFM): Reel: 643, No: 38, 113, 153; Reel: 645, No: 47, 54, 55, 60, 64,82; Reel 660: No: 56, 88, 89; Reel 672: No: 12, 300, 337.

B. Kitap ve Makaleler

Açıkses, Erdal, *Amerikalıların Harput'taki Misyonerlik Faaliyetleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2003.

Gürün Kamuran, *Ermeni Dosyası*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2010.

Güngör, Erol, *Türkiye'de Misyoner Faaliyetleri*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2005.

⁴⁹ Necmeddin Tozlu, *Kültür ve Eğitim Tarihimizde Yabancı Okullar*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1991, s. 53.

⁵⁰ Remzi Kılıç, "Osmanlı Yönetiminde XIX. Yüzyıl Ermeni Okulları ve Faaliyetler", *Hoşgöründen Yol Ayrımına Ermeniler Sempozyumu*, Erciyes Üniversitesi Yayını, Cilt: IV, Kayseri, 2009, s. 69.

- Grabill, J. L., *Protestant Diplomacy And The Near East Missionary Influence On American Policy, 1810-1927*, University Of Minnesota Press, Minneapolis, 1971.
- Hopkins, E. W. - G. Moore - M. Hali - Ö. Ferruh, *Tarihte ve Günümüzde Misyonerlik*, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2006.
- Keiser, Hans Lukas, *Iskalanmış Barış Doğu Vilayetlerinde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 459-460.
- Kılıç, Remzi, "Osmanlı Yönetiminde XIX. Yüzyıl Ermeni Okulları ve Faaliyetler", *Hoşgörüden Yol Ayrımına Ermeniler Sempozyumu*, Erciyes Üniversitesi Yayını, Cilt: IV, Kayseri, 2009, ss. 62-79.
- Kocabaş, Süleyman, *Misyonerlik ve Misyonerler*, Vatan yayınları, Kayseri, 2006.
- Kocabaşoğlu, Uğur, *Anadolu'daki Amerika Kendi Belgeleriyle 19.Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları*, İmge Kitabevi, İstanbul, 2000.
- Özcan, Tuğrul, *Merkezî ve Modern Eğitim Kapsamında Osmanlı Gayrimüslim Cemaat ve Yabancı Okulları*, Gece Kitaplığı Yayınları, Ankara, 2017.
- _____, *II. Abdülhamid Döneminde Ermeni Olayları*, Akis Kitap Yayınları, İstanbul, 2007.
- _____, "II. Abdülhamid Döneminde Gayrimüslim Okullarının İdari İşleyişine Dair Bir Değerlendirme", *II. Uluslararası Multidisipliner Çalışmaları Sempozyumu (18-21 Mayıs 2017, Roma/İtalya)*, Cilt: 1, Gece Kitaplığı, Ankara, 2017, s. 121-141.
- _____, "Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Okullarının Teftişi (1876-1908)", *IX. Uluslararası Eğitim Araştırmaları Kongresi*, Eğitim Araştırmaları Birliği, Ordu, 2017, s. 184-195.
- Riggs, A. S., *Shepard of Aintab*, Interchurch Press, New York, 1920.
- Sakaoğlu, Necdet, *Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003.
- Stone, F. A., *Sömürgeciliğin Hasat Mevsimi Anadolu'da Amerikan Misyoner Okulları*, Çev. Ayşe Aksu, Dergah Yayınları, İstanbul, 2011.
- Temizer, Abidin, "Van'da Amerikan Board Misyonerlerinin Faaliyetleri ve Amerikan Hastanesi", *Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD)*, II/2 (2013), ss.169-204
- Tozlu, Necmeddin, *Kültür ve Eğitim Tarihimizde Yabancı Okullar*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1991.
- Uçar, Ahmet, "Misyonerlerin Truva Atı Sağlık Kurumları-2" *Yedi Kıta Dergisi*, S.32, 2011, ss. 36-40.
- Uğuroğlu, Barlas, *Gaziantep Tıp Fakültesi Tarihi ve Azınlık Okulları*, Gaziantep Kültür Derneği, Karabük, 1971.
- Vahapoğlu, M. Hidayet, *Osmanlı'dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2005.